

Den skånska rekognosceringskartan

Under 1740-talet hade fransmännen börjat ge ut en stor karta över Frankrike. Det var den första som var grundad på noggranna geodetiska mätningar, dvs man hade täckt landet med ett astronomiskt bestämt triangelnät, som sedan användes som utgångspunkt för mätningarna. När kännedomen om den franska kartan spreds över Europa, väcktes intresset att få fram liknande kartor i det ena landet efter det andra. I Sverige utnyttjades metoden med triangelnät först till att förbättra sjökorten, vilka ansågs vara viktigare än landkartorna. Men inom den svenska krigsmakten växte behovet av rent militära kartor.

Under 1700-talet hade krigsföringen ändrats; man hade större arméer och gjorde snabbare, mer vittomfattande krigsrörelser. Dittills hade fältslagen utkämpats inom terrängområden, som vanligtvis kunde bestämmas i förväg. Över dessa trakter upprättades manöverkartor i skala 1:20 000 - 40 000. Så t ex karterades området norr om Lund 1774 med anledning av en manöver på platsen för 1676 års slag.

Till skillnad mot dåtidens lantmäterikartor med deras huvudsakligen juridiska uppgifter fanns på militärens kartor, terrängförhållandena och vägnätet mycket överskådligt markerat. Men man hade ännu inte fått något riktigt lämpligt beteckningssätt. Därför kompletterade officerarna ofta sina fältmätningar med beskrivningar över terrängens framkomlighet och om vilka som var traktens viktigaste myndighetspersoner och ev inkvarteringsmöjligheter.

Napoleon hade med sina segerrika härar visat för det övriga Europa vikten av en väl tränad fältmätningsskär, som lärt sig utnyttja tidens allt mer tillförlitliga geodetiska instrument. Skulle Sverige nå denna standard inom kartografin, fordrades en ny organisation. Detta insåg Gustaf Wilhelm af Tibell. Han hade 1798 som ung officer trätt i fransk tjänst och så småningom blivit chef för den cisalpinska republikens ingenjörsskär. Därvid grundade han republikens krigsarkiv och topografiska skär i Milano. År 1803 återkallades han till Sverige och två år senare utnämndes han till chef för den "FältmätningCorps" som han lagt fram organisationsplanen till. Denna skär skulle under fredstid "uppmäta och avfatta fullständiga, på astronomiska observationer grundade militära kartor över Riket, åtföljde av topografiska, statistiska och militära beskrivningar över landet".

Under åren 1776-1805 hade fortifikationsofficerare kartlagt Finland. Den sakkunskap som dessa ägde lät man nu komma Sverige till del. Carl Gustaf Tavaststjerna fick skriva en lärobok "Föreläsningar i topografi", som trycktes 1807.

De första rekognosceringsövningarna förlades till området kring Ume älv, eftersom ryska fiendliga attacker visat hur sårbart detta område var.

Men denna kartläggning blev för dyrbar. Efter en omorganisering av Fortifikationen började man på senhösten 1811 att planera en systematisk kartläggning av Sverige söderifrån. Det gällde att utnyttja det kartmaterial som lantmätare och militär redan åstadkommit. Dessutom ville man knyta an till det nya triangelnätet via Danmark. Till chef för det som nu kallades Fältmätningsbrigaden utnämndes kaptenen Johan Georg Nisbeth, och till sin hjälp fick han nio officerare.

Den 25 april 1812 utfärdades en utförlig instruktion för det kommande arbetet. En första uppgift inför den storskaliga kartläggningen av Skåne blev att skapa ett tillfredsställande geodetiskt underlag. Upprättandet av triangelnätet anförtroddes kapten Ulric Thersner, som under 1812 fastställde 54 punkter från Hallands Väderö till Munkberget vid Gladsax. Själva rekognosceringsarbetet igångsattes samtidigt med trianguleringen, något som inte skulle visa sig helt lyckligt. Nisbeth fördelade arbetet på fyra avdelningar under ledning av J H Lemke, O J Södermark, W M Carpelan och C J Hederstjerna. Som utgångsmaterial hade man förminskningar av befintliga kartor, oftast lantmäterikartor av varierande ålder, från 1690-talet till helt aktuella. Men många gånger saknades sådant geometriskt underlag. Karteringsarbetet fick då helt grunda sig på mätningar med s k mätbord, som varje officer var utrustad med.

Arbetet påbörjades således i maj 1812 och avslutades för året den 26 november. Då hade knappt hälften av Malmöhus län rekognoscerats. Dåligt väder och kommendering av flera av brigadens officerare till övningsläger hade försinkat verksamheten.

Under åren 1813-14 deltog brigaden i fälttågen i Tyskland. Endast Nisbeth och renritaren Abraham Häggbladh kunde ägna sig åt att förminska geometriska mätningar i Stockholms lantmäterikontor. Först i juli 1815 kunde man fortsätta, under delvis andra förutsättningar. En ny professor i astronomi i Uppsala, S A Cronstrand, hade tillträtt och han skulle under kommande år med stor energi lägga upp ett triangelnät över hela Sverige. Som medhjälpare hade han underlöjtnant C G Spens, som 1817 presenterade den koniska projektion i vilken det svenska kartverket kom att redovisas. Ulric Thersner, som 1812 hade byggt upp triangelnätet längs den skånska kusten, fick nu stöd av Cronstrand att bygga ut nätet in mot landet. Med stor möda blev slutligen sammanbindningen i norr, från västra kusten över Finjasjön till Kristianstad, klar 1817.

Rekognosceringsarbetet fortsatte nu åren 1815-20. Under 1815 var elva brigadofficerare och en från armén i tjänst, 1816 och 1817 tio från brigaden och två resp sex från armén. 1818 och 1819 sju från brigaden och tre resp fyra från armén, och slutligen 1820 endast tre från brigaden och sex från armén. Redan under 1600-talet hade man funnit det viktigt att sprida kunskapen om upprättande av kartor i så stor utsträckning som möjligt. Därför antog Fortifikationen ritskickligt folk från alla truppslag inom armén. Det hade varit eftertraktade kommenderingar, men man hade börjat förstå att befördringsmöjligheterna inom Fältmätningsbrigaden var små. Därför hade den första entusiasmen för rekognosceringsarbetet svalnat.

Det var först den 2 december 1817 som Kungl Maj:t gav en slutlig instruktion för det kartarbete i vilket Skånerekognoseringen var en del. Man föreslog en gemensam skandinavisk medelmeridian, liggande 5° väster om Stockholm. Men endast svenskarna införde denna.

Ritningsmetoden ändrades under åren. Man övergav det franska sättet att med färgläggning ”modellera fram” nivåskillnader. När man 1816-17 började renrita de skånska konceptkartorna, användes den s k Lehmanska ritstilen. Genom streck som ritades olika grova och med fasta lutningsgrader kunde man räkna ut terrängens lutning och nivåskillnader. När Nisabeth i oktober 1817 såg alla bladen för Malmöhus län färdiga, kunde han inte låta bli att utbrista: ”Knappast lärer kunna framvisas en fullständigare och vackrare karta än den över Skåne, nu recognoscerade!”

Men kostnaderna för arbetet blev högre än väntat och man insåg att kartläggningen måste läggas upp på ett annat sätt. Man ville dock inte göra några inskränkningar i de beskrivningar som skulle bifogas kartorna.

Redan i instruktionen 1812 höll man styvt på att kartograferna skulle lämna skriftliga rapporter över varje härads vattendrag, vägar, broar, färjor, skogar, höjder, mossar, kärr och ängar, hur jordmånen var, om havssträndernas, hamnarnas, fiskets och sjöarnas beskaffenhet, om städer, byar, gårdar, bruk, kvarnar och boställen, om invånarna, ev inkvarteringsmöjligheter, och om ”auktoriteter”, dvs länsman, präst, militär, hovslagare och andra ”märkvärdigheter”. Dessa beskrivningar finns bevarade i Krigsarkivet och omfattar även den nordöstra delen av Skåne som inte täcks av kartverket.

När arbetet avslutades 1820 kunde man konstatera att 108 blad av rekognosceringskartan var renritade, men att det återstod 27 blad innan hela landskapet skulle vara täckt. Ett område öster om Örkellunga, i stort sett norr om en väst-östlig linje Torup-Ignaberga-Ivösjöns norra del, saknade kartor. 9130 km², eller 5/6 av landskapet, var dock karterat i en så stor skala som 1:20 000. Militärerna var nöjda, eftersom det område som man ej hunnit renrita innehöll ”bara skog” och därför var av mindre intresse för dem.

I mars 1821 kom meddelandet från Kungl Maj:t ”att rekognoseringen i 1/20 000-del av rätta storleken medtager så mycken tid att kartverket ej på mindre än mansåldrar kan fullbordas, och fordrar mera kostnad än den större utförligheten av detaljerna synes förtjäna”. Därför skulle man nu övergå till en allmän kartläggning i skala 1:100 000 och reservera den större skalan för kartor över trakter ”som kunde fordra en mera speciell kännedom”. Sådana områden fanns exempelvis kring Kalmar och Vanäs vid Vättern, som karterats av Fältmättningsbrigaden parallellt med det skånska uppdraget.

Under 1830-40-talen kritiserade man den skånska rekognosceringskartan starkt. På grund av vissa brister i det geodetiska underlaget och i den metodiska enhetligheten såg man inte dess förtjänster. I dag ser vi kartverket som begynnelsen av den topografiska kartläggningen av Sverige som sedan fortsatt obrutet i dessa spår. Men rekognosceringskartan är också genom sin detaljrikedom en ovärderlig källa till kännedom om Skånes natur- och kulturgeografi vid 1800-talets början. Kartan skildrar odlingslandskapet vid en

tid då den stora revolution som enskiftet innebar endast påbörjats, och innan stordriften suddat ut småskaligheten. Den skildrar en del av Skåne som vid den tiden endast hade en enda naturlig barrskog och endast ett fåtal mindre barrplanteringar.

Den skånska rekognosceringskartan var länge bortglömd. Den återupptäcktes av professor Helge Nelson som behandlade den i en artikel i Svensk geografisk årsbok 1935. Han slutar sin artikel med konstaterandet att kartverket kan tjäna många studier inom skilda verksamhetsgrenar. Rekognosceringskartan renritades i svart med brunt för vägar, blått för vatten och en rosa ton för stadsområden.

Ulla Ehrensverd

Litteratur

Nelson, Helge, 1935: Den skånska rekognosceringskartan 1812, 1815-1820. Ett märkligt svenskt kartverk. Svensk geografisk årsbok, s 101-126.

Lewan, Nils, 1982: Om skånska rekognosceringskartan. Ale, Historisk tidskrift för Skåneland, nr 1, s 14 –27.

Ehrensverd, Ulla, 1985: Fältnättningsbrigadens rekognosceringskartan över Skåne 1812, 1815-1820. Krigsarkivet, Interna meddelanden, nr 3.